

Rewaloryzacja Parku Miejskiego w Sławie – możliwości odtworzenia zabytkowego układu kompozycyjnego parku Carla Eduarda Petzolda

Mgr inż. Agnieszka Kochańska, Instytut Budownictwa,
Zakład Architektury i Urbanistyki, Uniwersytet Zielonogórski

1. Wprowadzenie

Park w Sławie został zaprojektowany i założony w latach 1853–1854 przez Carla Eduarda Petzolda (1815–1891), uznanego niemieckiego twórcę ogrodów, na zlecenie hrabiego von Fernemont (1833–1884), ówczesnego właściciela pałacu. Park powstał w miejscu ogrodu ozdobnego znajdującego się pomiędzy zachodnią elewacją pałacu a brzegiem jeziora. Wcześniejszy ogród miał charakter formalny. Jego ogólny zarys uwiecznił Wernher na rysunkach pochodzących z ok. poł. XVIII w. Był to parter ogrodowy założony na planie zbliżonym do kwadratu, podzielony drogami na równe kwatery. W centralnej części, na osi pałacu, na wprost ozdobnych schodów widoczna jest fontanna treflowa. Ogród ograniczony był z dwóch stron alejami ze strzyżonych szpalerów drzew prowadzących do jeziora, zakończonych ozdobnymi bramami. Umieszczenie ogrodu względem pałacu, geometryczny podział kwater oraz kształt fontanny sugerują jego barokowy rodowód oraz czas powstania zgodny z cza-

Fot. 1. Sława (Schlawe) – widok pałacu i barokowego ogrodu. Rysunek F. Wernhera, poł. XVIII w. Źródło: <http://www.glogow.pl/okolice/powiaty/wschowskiaaa.htm>

sem budowy rezydencji, w latach 1732–1735, w miejscu po zniszczonym w pożarze zamku [1].

Ogród w Sławie był dojrzałym projektem Petzolda opartym na obserwacjach zdobytych w trakcie licznych podróży po Niemczech, Belgii, Niderlandach, Szwajcarii i Francji oraz zdobytym doświadczeniem na dworze w Ettersburgu, u książąt Carla Aleksandra i Sophie Weimar, gdzie od 1 stycznia 1844 r. do 1852 roku piastował posadę nadwornego ogrodnika. W tym czasie zaprojektował i założył aż 11 ogrodów m.in. w Etersburgu, Tiefurt, Bad Berka a.d. Ilm, Ilmpark oraz ogrody w Turynii i w Zwickau w Saksonii. W 1852 roku Petzold wrócił do majątku w Mużakowie (Muskau), gdzie objął po śmierci Heinricha Rehdera stanowisko inspektora ogrodowego (1852–1872), a następnie po śmierci księcia Hermanna Pücklera posadę dyrektora parku i ogrodu w Muskau (1872–1881) [2].

Na zachowanym, archiwalnym planie Petzolda widoczna jest projektowana część parku przy południowo-zachodnim brzegu Jeziora Sławskiego. Twórca zaprojektował rozległy park o powierzchni ok. 30 ha, który powstał w miejscu rozległych podmokłych łąk po południowej i północnej stronie dawnego ogrodu ozdobnego. Ogród ozdobny został zastąpiony przez tzw. pleasureground – wielką przestrzeń trawnika przyozdobioną malowniczymi grupami drzew, przechodzącą następnie w strefę dalekiego krajobrazu z jeziorem i jego otoczeniem na najdalszym planie. Po południowej stronie założenia zaplanował rozbudowany układ wodny na bazie istniejących strumieni wpływających w tym miejscu do jeziora. Jego swobodny kształt wzbogacił licznymi mostkami i wijącymi się wokół drogami, tworząc malowniczy park o romantycznym charakterze. Mimo dużej odległości od pałacu staw został umiejętnie powiązany licznymi kompozycyjnymi osiami widokowymi z samą rezydencją, jak i wieloma wnętrzami parkowymi. Obwodnicowe drogi spacerowe prowadził poprzez malownicze sceny parkowe i punkty widokowe łączące ogród z dalekim krajobrazem. Liczne otwarcia widokowe łączyły

park z rozległymi wodami Jeziora Sławskiego. W północnej części parku zaplanował rozległy układ wodny na bazie istniejącej rzeczki. Rozlał jej wody na pobliską łąkę zacierając jej liniowy bieg. Natomiast łąkę obsadził grupami drzew tworząc kulisy dla dalszego widoku. Petzold nie zaplanował w krajobrazie żadnych budowli oprócz tych których istnienie było uzasadnione funkcją. Na planie ogrodu, oprócz pałacu, można odnaleźć liczne mostki, pergole przy murze niedaleko oranżerii oraz dwa owalne place, które mogły być miejscem lokowania rzeźb lub innych form ozdobnych dla których istnienia nie ma jednak potwierdzenia w materiałach archiwalnych [3].

Założenie parkowe w Sławie jest przykładem parku krajobrazowego kształtowanego w stylu romantycznym dla którego cechą charakterystyczną był motyw malowniczości tkwiącej w scalaniu rodzimej historii ze swojskim krajobrazem. Nowy sposób kreowania przestrzeni dynamicznie kontrastował z arkadyjską sielanką parków sentymentalnych poprzedniej epoki. Znaczący był silny związek z bogatym programem literackim kultury ojczystej, ożywieniem kompozycji pejzażu oraz naturalnym ukształtowaniem terenu, bogatym układem wodnym i naturalną roślinnością. Architektura w postaci budowli pojawia się w ograniczonym zakresie, ustępując miejsca roślinom o dużej kontrastowej zmienności, w postaci zróżnicowanych zielonych wnętrz. Nie bez znaczenia był udział roślinności, która stanowiła podstawowy środek wyrazu myśli twórczej. Podstawową zasadą ogrodnika – planisty było kształtowanie krajobrazu w sposób potęgujący jego oddziaływanie emocjonalne. Dążenie do uzyskania rozmaitych efektów nastrojowych poprzez korzystanie z mnogości środków zaczerpniętych z natury [4]. Tak więc park stał się zwierciadłem dziejów. Romantyczny styl w sztuce ogrodowej dominował szczególnie na terenach Niemiec, gdzie miał znamienitego orędownika w osobie księcia Hermanna von Pücklera, założyciela najbardziej znanego parku krajobrazowego, w tej części Europy, Parku Mużakowskiego, wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

2. Stan zachowania parku

Założenie parkowe w Sławie zlokalizowane jest wzdłuż wschodniego brzegu Jeziora Sławskiego. Park stanowi nieodłączny element kompozycji przestrzennej związanej z historyczną zabudową miasta, a w szczególności pałacu i kościoła. Obiekt zlokalizowany jest na trzech działkach ewidencyjnych o numerach: 645, 630, 621/2. W wyniku podziału własności terenu park można podzielić na trzy części: północną, południową oraz środkową należącą do pałacu.

Ogród Petzolda, będąc zabytkiem ze względu na swojego twórcę oraz na lokalizację w bezpośrednim otoczeniu barokowego pałacu, powinien tworzyć z nim nierozdzielalną całość. Mimo swojego podwójnego statusu nie oparł się działaniu czasu, który dla dzieła podległego prawom natury jest nieubłagany i bez ciągłej opieki

człowieka jego wartości artystyczne często zostają całkowicie zatarte [5]. Tak też się stało z parkiem w Sławie. Najważniejszy element kompozycji uległ niemal całkowitemu zatarciu. W sprzyjających okolicznościach siedliskowych roślinność w parku nadmiernie się rozwinęła i opanowała wszystkie wnętrza parkowe. Całkowicie zarosły polany i łąki. Zachował się natomiast układ głównych dróg parkowych oraz ślady w formie przeddeptów pomniejszych dróg, które w ogólnym zarysie są zbliżone do ścieżek na planie Petzolda. Również możemy odczytać układ wodny w nieco zmienionym zarysie. Niestety nie zachowały się otwarcia widokowe.

3. Czynniki mające zasadniczy wpływ na degradację kompozycji parku

3.1. Spadek zainteresowania parkiem ostatnich właścicieli

Po przeprowadzeniu badań materiałów historycznych na temat dawnych właścicieli pałacu i majątku można dojść do wniosku, że ostatni właściciele raczej rzadko odwiedzali pałac i traktowali rezydencję jako obiekt prestiżowy. Od śmierci ostatniego z rodu von Fernemont tzn. 1884 r. prawdopodobnie dalsze obszary parku nie były należycie pielęgnowane i stopniowo zarastały. Nie odnaleziono żadnych danych na temat ewentualnych nasadzeń w parku czy remontów małej architektury. Możliwe, że stan parku na przetomie wieków spowodował potrzebę zmian i nowych nasadzeń.

3.2. Podział własności gruntu

Najistotniejszym czynnikiem mającym wpływ na stan zachowania oraz możliwości rewaloryzacji obiektu jest podział własności gruntów parku. Brak jednej jednostki prawnej administrującej parkiem oraz brak porozumienia pomiędzy właścicielami poszczególnych części gruntów parku uczynił niemożliwym wykonanie niektórych założeń rewaloryzacji. Nastąpiło przerwanie ciągłości komunikacyjnej z centralną częścią obiektu i podział na trzy odrębne jednostki przestrzenne. Nieprzemyślany podział spowodował brak możliwości uczytelnienia osi widokowych łączących pałac z układem wodnym będącym kluczowym elementem kompozycji parku. Zaniedbane zadrzewienia – samosiewy, w przypałacowej części parku, uniemożliwił odtworzenie dalekich powiązań widokowych z wieżą kościoła ewangelickiego, jak również z południowym skrzydłem pałacu, gdzie niegdyś znajdowała się oranżeria. Niemożliwe stało się odtworzenie dawnego zarysu stawu parkowego w jego północnej części, gdyż jego dawna granica znalazła się na terenie sąsiedniej działki. Podział nieruchomości oraz brak prac melioracyjnych i pielęgnacyjnych w zbiorniku wodnym doprowadził do zatarcia dawnego obrysu stawu w jego części północnej. Ze względu na lokalizację pleasurground na działce z pałacem nie jest możliwe jego odtworzenie i udostępnienie publiczności.

3.3. Wieloletnie zaniedbania w pielęgnacji drzewostanu parkowego

Zaprzestanie koszenia łąk parkowych po 1945 roku spowodowało postępującą na nich sukcesję, a w następstwie zastąpienie ich zbiorowiskami leśnymi. Dodatkowo brak było odnowień w drzewostanie parkowym w miarę starzenia się roślin. Innym czynnikiem był niezamierzone szkody w drzewostanie parkowym spowodowane błędną pielęgnacją, która w ostatnich latach spowodowała ekspansję gatunków krótkowiecznych takich jak: klon pospolity, olsza czarna oraz robinia biała. Nieprzemysłane czyszczenie parku z samosiewów spowodowało wyeliminowanie z podszytu krzewów ozdobnych. Nadmierne zacienienie i sprzyjające warunki siedliskowe doprowadziły do nadmiernego rozprzestrzenienia się bluszczu pospolitego oraz wyeliminowanie właściwego runa leśnego.

3.4. Przekształcenia w kompozycji parku na przełomie wieku XIX i XX

Po analizie archiwaliów z tego okresu oraz licznych wizjach terenowych stwierdzono, że nowe nasadzenia w części południowej parku, w pobliżu stawu spowodowały zatarcie pierwotnej kompozycji twórcy parku. Przede wszystkim spowodowały przestąpienie licznych pomniejszych powiązań widokowych pomiędzy łąkami parkowymi a stawem oraz całkowicie odcięły daleki wgląd w najodleglejsze zakątki założenia.

3.5. Całkowite zniszczenie małej architektury parkowej w pierwszych latach powojennych

W trakcie prac nad projektem rewaloryzacji przeprowadzono szereg analiz porównawczych map archiwalnych z końca XIX i początku XX wieku oraz projektu koncepcyjnego E. C. Petzolda przechowywanego w Archiwum Państwowym w Dreźnie. Archiwalia skonfronto-

wano z danymi uzyskanymi z inwentaryzacji szczegółowej drzewostanu parku wykonanej w roku 2012 oraz z mapą do celów projektowych.

Przedmiotem rozważań były przede wszystkim:

- układ komunikacyjny dróg parkowych,
- powiązania widokowe wewnętrzne,
- powiązania z dalekim krajobrazem,
- układ systemu wodnego,
- drzewostan parkowy,
- mała architektura.

Badania te miały na celu określenie pierwotnego zakresu realizacji projektu Petzolda. Bardzo pomocne okazały się dawne pocztówki i zdjęcia, po analizie których w znacznym stopniu potwierdzono zgodność planu twórcy z realizacją części parku w najbliższym otoczeniu pałacu oraz z krajobrazem wokół stawu parkowego [6].

Istotne informacje uzyskano po przeprowadzeniu szczegółowej inwentaryzacji dendrologicznej i waloryzacji wielokowej drzewostanu. Badania porównawcze planu Petzolda z lokalizacją najstarszych drzew w parku potwierdziły realizację niektórych pierwotnie projektowanych grup drzew oraz masywów będących dla nich tłem. Bez oryginalnego planu parku, tylko na podstawie badań terenowych, nie byłoby możliwe odczytanie tych informacji. Stwierdzono, że pozostałości kompozycji roślinnych są tylko fragmentaryczne i trudne do wyodrębnienia w grupy kompozycyjne. Niestety zachowały się w terenie tylko nieliczne drzewa introdukowane, które często były stosowane przez Petzolda w Sławie. W granicach parku odnaleziono tylko kilka egzemplarzy tych drzew, m.in.: platan klonolistny, sosna czarna, sosna wejmutka, dąb wielkoowocowy oraz robinia biała.

4. Uzasadnienie działań rewaloryzacyjnych zaplanowanych w parku w Sławie

Proces rewaloryzacji jest procesem długoterminowym wymagającym wieloletniej pielęgnacji drzewostanu pod kątem korekty kompozycji, etapowych wycinek i nowych nasadzeń. Należy wykorzystać wartościowy samosiew drzew liściastych długowiecznych takich jak: lipy, wiązy, graby, dęby i jesiony, historycznie powiązanych z obiektem. Natomiast usuwać trzeba niepożądane drzewa samosiewne, szczególnie ekspansywnych gatunków takich jak robinia, olsza, klon pospolity, powodujących szkody swoją dominacją w kompozycji parku. Ważne jest, aby gatunki botaniczne zastępować odmianami ozdobnymi, które nie posiadają zdolności samoistnego odnawiania się.

Opracowany w latach 2011–2012, na zlecenie Urzędu Miasta Sława, projekt rewaloryzacji parku zakłada częściowe odtworzenie historycznego układu polan i wnętrz parkowych oraz uczytelnienie dawnych osi widokowych, które tworzyły romantyczny charakter założenia krajobrazowego. W celu przywrócenia ładu historycznego należy usunąć drzewa kolidujące z przebiegiem głównych osi widokowych oraz drzewa – samosiewy zakłó-

Fot. 2. Park w Sławie. Pocztówka z ok. 1909 r. Po lewej stronie, na dole, widoczna oś widokowa poprzez mostek na stawie w kierunku wieży kościoła na Starym Rynku. Na zdjęciu po prawej stronie, na dole, widoczne osie widokowe z centralnej części tarasu pałacowego w kierunku jeziora. Widoczne grupy drzew na głównej łące parkowej (pleasureground) projektowane przez C. E. Petzolda m.in. dąb szypułkowy „Fastigiata”, buk pospolity „Atropunicea”. Położenie drzew jest zgodne z projektem z 1853 r. Źródło: [6]

cające czytelność polan parkowych, ścieżek parkowych i brzegów stawu. Przez lata powojenne w parku nie prowadzono prac pielęgnacyjnych, nie koszone łąk ani nie trzebiono samosiewów. Drzewa rozrastały się w sposób spontaniczny i zatarty niemal całkowicie pierwotny zamysł planistyczny. W chwili obecnej nie jest możliwe całkowite przywrócenie dawnej kompozycji parku, ponieważ wiązałoby się to z wycinką niemal 70% drzewostanu parkowego. Proces ten powinien być podzielony na etapy i rozłożony w czasie. W badaniach uznano, że wartość przyrodnicza obiektu jest istotnym elementem decyzji o zakresie działań rewaloryzacyjnych i należy ograniczyć wycinkę do niezbędnego minimum dla przywrócenia wartości historycznych parku.

Fot. 3. Projektowany mostek parkowy. Wizualizacja sporządzona na podstawie materiałów archiwalnych. Fotografia i wizualizacja autorki

Główne założenia projektu rewaloryzacji parku w zakresie drzewostanu:

- wzbogacenie istniejącego drzewostanu w części południowej i przypałacowej parku o wybrane gatunki introdukowane zastosowane przez Petzolda w oryginalnym projekcie,
- odstonięcie starodrzewia w formie soliterów i pojedynczych drzew poprzez usunięcie samosiewów,
- odnowienie wybranych, zidentyfikowanych, historycznych grup kompozycyjnych z okresu powstania parku w oparciu o analizę materiałów archiwalnych, waloryzacje wiekową i inwentaryzację istniejącego drzewostanu,
- odtworzenie alei lipowej prowadzącej do części miejskiej miasta,
- częściowe odtworzenie osi widokowych, głównie w okolicy stawu oraz powiązań widokowych z jeziorem i pałacem,
- kulisowanie i podkreślenie widoków poprzez nasadzenia pojedynczych drzew wzdłuż osi widokowych i na ich zamknięciach w nawiązaniu do oryginalnego projektu,
- kontrolowana trzebież samosiewów w celu zabezpieczenia gatunków długowiecznych, zapewnienie zastępstwa w drzewostanach parkowych,
- odtworzenie łąki w części miejskiej parku,
- wprowadzenie krzewów, bylin i roślin wodnych.

Oprócz prac przy drzewostanie parkowym zaplanowano:

- odtworzenie przebiegu historycznego układu dróg parkowych,
- odtworzenie żwirowej nawierzchni na drogach parkowych,
- przywrócenie dawnej architektury istniejącym mostkom parkowym i budowa nowych przepraw w historycznych miejscach,
- odtworzenie trzech placyków widokowych w ich dawnych lokalizacjach,
- wprowadzenie oświetlenia parkowego, ławek parkowych i koszy na śmieci, wykonanie placu zabaw dla dzieci,
- wykonanie oznakowania kierunkowego i tablic informacyjnych z historią obiektu oraz opisem jego wartości przyrodniczej.

5. Podsumowanie

Zaplanowanie rewaloryzacji zabytkowego parku, mając do dyspozycji oryginał projektu jego twórcy, wydawać się może się prostym zadaniem. Jednakże po przeprowadzeniu wnikliwych badań i analiz uznano, że całkowite odtworzenie kompozycji parku z czasów jego świetności jest niewskazane i może odbić się negatywnie na obecnym charakterze i nastroju tego niezwykłego miejsca. Bardzo duże zagęszczenie drzewostanu oraz fanowo porastający duże powierzchnie parku bluszcz pospolity tworzą zupełnie nowy klimat tego rozległego parku. Powrót do rozległych łąk i polan porośniętych nielicznymi grupami drzew wiązałoby się z wycinką niemal 70% współczesnego drzewostanu. Na efekt takiej rewaloryzacji parku musielibyśmy czekać kilkadziesiąt lat, przy stałej opiece doświadczonego zespołu ogrodników. Dlatego projekt rewaloryzacji ukierunkowany jest na częściowe odtworzenie kompozycji C. E. Petzolda poprzez odstonięcie osi widokowych w lokalizacjach powodujących ponowne wizualne scalenie wszystkich elementów kompozycji parkowej. Ważnym elementem jest powiązanie wnętrza parkowych z dalekim krajobrazem, w tym wypadku z rozległymi wodami jeziora oraz wieżą kościoła ewangelickiego niegdyś widoczną z parku południowego. Podjęto także próby wprowadzenia na nowo gatunków introdukowalnych w lokalizacjach powiązanych z drogami, stawem parkowym i w pobliżu dróg, zgodnie z myślą twórczą autora.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Ciesielski H., Wrabec H., Ewidencja parku pałacowego i parku miejskiego w Sławie, maszynopis w zbiorach LWKZ w Zielonej Górze, 1991
- [2] Rohde M., Von Muskau bis Konstantinopel: Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler 1815–1891, Verlag der Kunst Dresden, Dresden 1998.
- [3] Kopia oryginału projektu C. E. Petzolda z 1853 r. przechowywanego w archiwum LfD w Dreźnie, sygnatura 7614/41.
- [4] Majdecki L., Historia ogrodów, Państwowe Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa 1978.
- [5] Florencka Karta Ogródów 1981. Międzynarodowa Karta Ogródów IFLA-ICOMOS, 1981.
- [6] Pacyna A., Sława na starej pocztówce, Urząd Miejski, Sława 2005.